

Rezümé

A tanulmány célja a vallást/vallásosságot mint társadalmi, szociológiai és lélektani jelenséget elhelyezni a kriminológia kontextusában. A vallásosság összetett jelenség, de a posztmodern társadalomban a legtöbb funkciója elenyészett. A vallás a lélektani területen volt képes megőrizni utolsó bástyáit, leginkább pedig ún. értelemadó funkcióiban. Bár elveszítette homogén világmagyarázó szerepét, és intézményi szinten sem képes már hegemoniájának fenntartására, a tekintetben egyedülálló, hogy a sok szempontból magára utalt, ad absurdum magára hagyott, egyén számára értelmes életcélt jelöljön meg. A tanulmány – a fentiek fényében – a vallás és spiritualitás helyét keresi a kriminológiában, és azokat a kutatási eredményeket mutatja be, ahol a vallás képes effektív bűnmegelőzési funkciót betölteni.

Summary

The aim of the current study is to interpret the relevancy of religion/religious attitude as a sociological, social and psychological phenomenon in the context of criminological theories. Religiosity is a complex phenomenon, though it has lost most of its functions in the postmodern society. Religion kept its last bastions in the field of psychology, and it proves to be extremely important when it is about giving meaning to life. Though it is not able to give a global explanation to World, and its institutional hegemony was also cut in several dimensions, it is still able to provide the lone individual with a meaningful life aim. This study – in the light of the aforementioned – attempts to find the place of spirituality and religion in the framework of criminology, and presents those research results in which religion proves to be efficient as a protective factor.

Bevezető

A tanulmány célja az, hogy a vallást/vallásosságot mint társadalmi, szociológiai és lélektani jelenséget elhelyezzem a kriminológia kontextusában, s feltegyem a kérdést, hogy a vallás képes-e, és ha igen, hogyan képes szekularizált világunkban a bűnmegelőzésben szerepet játszani. Van-e relevanciája a vallásnak mint a bűnelkövetéstől visszatartó tényezőnek? Tud-e segíteni a bűnelkövetők jobbításában, gyógyításában, rehabilitálásában? A tanulmány a keresztény vallásokra helyezi a hangsúlyt, minthogy hazánk – és egész Európa – értékrendi gyökereit a zsidó-keresztény kultúra, a Bibliából eredeztethető gondolkodás adja; ² Magyarország pedig vallási összetételét tekintve dominánsan keresztény.

A vallás és a bűnelkövetés kérdése természetesen kapcsolódik össze morális vetületében. A vallás és a jog között az összekötő kapocs az erkölcs, ami legmarkánsabban a bűn és a bűncselekmény kérdése körül ölt testet. Ahogyan Erdő Péter fogalmaz: „A bűn és a bűncselekmény viszonyának problémája tehát a jog és az erkölcs kapcsolatának alapvető kérdését rejti magában....”³ A kereszténység az ószövetségi tanításoktól két jelentős momentumban távolodott el: egyrészt a bűn személyi felelőssége – a bűnösség kiterjesztése – a közösségről áthelyeződött az egyénre; másrészt pedig a törvény vallásából a 'szeretet és irgalom' vallása lett. Vagyis a tilalmazott és kívánatos magatartások szigorú lajstromozásától az Újszövetség elindult a bűnösség személyes, lelki tartalmainak irányában (még, ha ez a gondolkodásmód a kereszténység vonatkozásában sem bizonyult tartósan életképesnek).

A vallás és a bűn, a bűnelkövetés kapcsolata a keresztény tanokban

A hangsúlyok az Ószövetségben még elsőrendűen a kollektív bűnösségen voltak. Eklatáns példáit látjuk ezeknek az eredendő bűnben, Szodoma és Gomora bűnösségében, vagy az Úr többgenerációt büntető szemléletében. „*Mert Én, az Örökkévaló, a te Istened buzgó Isten vagyok, aki számon kéri az atyák vétkeit gyermekeiken, harmad- és negyedíziglen, azoktól, akik engem gyűlölnék. Ám szeretetet gyakorlok ezred íziglen azokon, akik szeretnek engem, és*

² ld. részletesebben: dr. Sárkány Eszter: A vallás és bűnmegelőzés kérdései a posztmodern tükrében, Belügyi Szemle, 2011/1. szám.

³ Erdő Péter: A bűn és a bűncselekmény. Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében. Belügyi Szemle, 2010/6. 58. szám, 3. oldal

megőrzi parancsolataimat” (Mózes II. könyve, 20. fejezet 5-6. vers). De ugyanilyen közösségi felelősségre utal a bűnbak feláldozásának szokása is, ami feloldozást adott az egyéni és kollektív bűnökre.⁴ „A keresztény születésének pillanatától ismeri a bűnnek azt a fogalmát, amely a személyes emberi cselekedetet jelenti, olyan cselekedetet, amely elsősorban az Isten és az ember viszonyát zavarja meg, vagyis amely engedetlenséget jelent Isten akaratával, parancsával szemben.”⁵ Vagyis fogalmazhatunk úgy, hogy az Újszövetség a bűn lényegéeként az Istennel való személyes szembefordulást fogalmazta meg.

A zsidó vallás alapvetően a *törvény* vallása volt. Törvények és szabályok övezték a hétköznapi életet, az étkezést, a körülmetélést, a temetést. A morál és a törvény a zsidóság kultúrájában egy volt. A törvény alapja és szava a Tóra. „A Tóra a világ teremtésének leírásával kezdődik és Mózes halálának elbeszélésével végződik; öt könyvön át az ősemberiség, a törzsatyák és Izrael történetét közli és törvények gyűjteményét nyújtja, melyek az egyének és a köznek életét kívánják szabályozni, annak minden vonatkozásában és elágazásában. A tóra minden vallásos gondolkodásnak, minden erkölcsös érzésnek forrása és minden vallásos-erkölcsös életnek talpköve. Nincsen a társadalomnak oly kérdése, az ennek keretében létesült vagy létesítendő intézménye, melyet nem tárgyalna több-kevesebb részletességgel vagy amelynek legalább alapvonalait meg nem húzná. Államjog, magánjog, büntetőjog, szociális, nevelési, jótékonyági és, természetesen, egyházi törvények szólnak meg benne gazdag, színes változatban.”⁶

A kereszténységben azonban a Törvény megváltozott, hiszen immáron nemcsak a betű szerinti törvény vált zsinórmértékké, hanem annál egy mélyebb, összetettebb 'jogforrás' is: az irgalom, a megbocsátás és Isten szava. „Tamás szerint az újszövetségi új törvény „elsődlegesen maga a Szentlélek kegyelme, amely a Krisztusban hívőknek adatik... Azt kell

⁴ A sorshúzás az egykori pusztai, majd a jeruzsálemi Szentély engesztelőnap (jom kipuri) szertartásának része volt. (A Szentély pusztulása óta nem gyakoroljuk.) Egy ládába két kis, egyforma táblácskát helyeztek. Az egyikre ezt írták: "az Örökkévalónak", a másikra "Azazélnak", majd miután az egyik bakot előállították, kihúzták a rá vonatkozó táblát. Amelyik Azazélnak jutott, annak fejére ráolvasták a nép feltételezett bűneit. Ez lett a bűnbak, amelyet azután kiűztek a sivatagba, míg a másikat feláldozták. Ez a különös szertartás az egyéni és a kollektív bűnök jelentőségére, illetve az azok alól nyerhető isteni engesztelésre hívta fel a nép figyelmét.”
do.hu/zsido-hitelet-vallas-szokasok

⁵ Ugyanakkor Erdő utal arra is, hogy már az Ószövetségben is voltak utalások az egyéni felelősségre, s az egyénre mint a bűn hordozójára: „Azokban a napokban nem mondják többé: az atyák ették az éretlen szőlőt, és a fiaik foga vásott el tőle. Mert ki-ki a maga gonoszságáért hal meg, annak vásik el a foga, aki az éretlen szőlőt eszi.” [Jeremiás, 31, 29-30] Erdő P. uo. 4. oldal

⁶ A Tóra összes szakasza. www.zsido.com

tehát mondani, hogy az újszövetségi törvény elsősorban bensőnkbe adott törvény (*lex indita*), és másodsorban írott törvény.”⁷

A bensőkben írott, lelkiismereti törvényt azonban a katolikus teológia folyamatosan merevítette, ismételten írott törvénné, sőt dogmává változtatta. Nemeshegyi Péter erről így írt: [A középkorban]... az erkölcsant már nem is az erények szerint, hanem a törvények, nevezetesen a Tízparancsolat szerint tagolják. Ez a kötelezettség-erkölcsant a 16. századtól kezdve uralkodóvá válik az egész katolikus erkölcssteológiában. A moralisták egyre nagyobb pontossággal igyekeznek meghatározni a „halálos bűn” és a „bocsánatos bűn” közötti határt.”⁸ Ennek hatására illetőleg ebbe beágyazva hosszú időn keresztül tehát az erkölcs egyet jelentett tehát - egy hol szigorúbban, hol kevésbé szigorúan – megfogalmazott bűnlajstrommal⁹, másként: a moralitás újra csak rigorózus törvénné lett.

Az igény arra, hogy az erkölcs ismételten belső, lelki tartalmi kérdéssé váljon az újkorban fogant meg újra, amikor a kötelezettségre koncentráló erkölcsant ellentétbe került az újkori szellemtörténetben egyre erősebben jelentkező szabadságvágygal. A moralisták egyre inkább arra keresték a választ, hogy hol van kötelező törvény és a szabadság határa.

A szabadság mint erény gyakorlása azonban csak a II. Vatikáni Zsinat forradalmian új felfogásával kúszott vissza a teológiába: „*Érvényesülnie kell a társadalomban a csorbítatlan szabadság gyakorlatának, amely abban áll, hogy az embereknek a szabadság maximumát biztosítják és szabadságát csak szükség esetén és csak a szükséges mértékben korlátozzák.*”¹⁰ A vallás így – teológiai önreflexiója által – maga is elindult a ’szabadság útján’, a belső szabadság kérdése felé; és elkezdett visszatérni eredeti, újszövetségi gyökereihez.

⁷ Nemeshegyi Péter: Bűn, büntudat, bűnbánat. Vigília, 2002/3. 7. oldal

⁸ Nemeshegyi P. uo. 7. oldal

⁹ „A katolikus erkölcssteológiának ez az állapota rányomta bélyegét az egész újkori katolikus hitéletre. A katekizmusok két főrésze arról szólt, hogy mit vagyunk kötelesek hinni, és hogy mit vagyunk kötelesek cselekedni, illetve mitől vagyunk kötelesek tartózkodni. A szentségekről szóló harmadik rész azokat főképpen kötelességeink megtartására képesítő kegyelemközvetítőként tárgyalta, és rájuk vonatkozólag is a kötelességeket és tilalmakat emelte ki. Mindebből született meg az a buzgó, de szorongó katolikusoknak a típusa, akik állandóan halálos bűnök karmában érezték magukat, egyre gyakrabban akartak győnni, ritkán mertek áldozni, és egész keresztény életüket kötelezettség-tehernek érezték. Ennek a kötelezettségnek a szankciója pedig a lehető legsúlyosabb volt: az örök kárhozat. Nem csoda, hogy egy ilyen erkölcsant hirdető egyháztól elidegenedtek az emberek abban az újkorban, amelynek a pátosza éppen a szabadságvágy.” (Nemeshegyi P. uo. 10. oldal)

¹⁰ Nemeshegyi P.: im. 8. oldal

A tudomány és a vallás viszonyáról

A vallás (a katolikus egyház is) modernizálódott, a Világ egyre radikálisabban szekularizálódott, aminek következtében a vallás egyre távolabb került attól, hogy képes legyen erkölcsi kérdésekben, a bűn meghatározásában hegemoniát gyakorolni. S bár a modernitásban a bűncselekmények meghatározása kikerült a vallás fennhatósága alól, a bűn és a bűncselekmények, a bűncselekmények és morál kapcsolata a mai napig vitathatatlan. Másként fogalmazva a vallás etikai vonatkozásban a kriminológiával szükségszerűen kapcsolatban áll: a bűn kérdése ugyanis olyan szerves kapocs kettőjük közt, ami megfellebbezhetetlenül jogossá teszi a vallás/vallásosság kriminológiai vizsgálatát.

A tudomány és a vallás azonban a modern gondolkodástól datálhatóan hadilábon állt egymással, s így a racionális gondolkodás berzenkedett attól, hogy magába olvassza a vallásból következő, a vallástól eredő tudást, erényt, ismeretet. A vallás és a tudomány két platformra került: a posztmodernitás eklektikája kellett ahhoz, hogy a tudomány feladja vegytiszta racionalitását, s újra felfedezze a vallásban, a vallásosságban rejlő potenciált. A vallásosság társadalmi és egyéni megnyilvánulásainak vizsgálata a szociológiában és a pszichológiában nyert polgárjogot.

S így közvetett módon, társtudományainak információanyagára hagyatkozva, a kriminológusok érdeklődését is felkeltette a vallásosság. A kriminológia a 20. század végén, a 21. század elején, kezdett foglalkozni azzal a lehetőséggel, hogy a vallásosság esetleges forrása lehet a bűnelkövetők reszocializációjának. A vallásosság újraértelmezésére az ún. protektív faktorok témakörében került sor, ami a rizikófaktorok ellentétpárjaként, komplementereként jelent meg a kriminológiai szakirodalomban.

A tudományos érdeklődés egyre inkább abba az irányba fordult, hogy miért van az, hogy egyes emberek, rossz körülményeik ellenére is talpon maradnak.¹¹ Miért van az, hogy az

¹¹ Simoes, Celeste; Matos, Margarida G. et al: Juvenile Delinquency: Analysis of Risk and Protective Factors Using Quantitative and Qualitative Methods; Cignitie, Creier, Comportament, December, 2008. 2. oldal

egyik szegény, elhanyagolt, ad absurdum, bántalmazott fiatal bűnelkövetővé válik, míg a másik, aki – szintén hátrányokkal küzd, kevésbé iskolázott családból jön, deviáns környezetben él – mégis talpon marad az élet viharában? Henderson és Milsten erre a jelenségre a reziliencia fogalmát alkalmazta, ami azt jelenti, hogy egyeseknek megvannak azok a képességeik, hogy az átlagostól eltérő élethelyzetekkel is megküzdjön, és képes a társadalmi, tanulmányi, szellemi fejlődésre, míg másoknak ez a képessége hiányzik.¹² Masten a fogalmat azzal egészítette ki, hogy: „A reziliencia az ún. társadalmi, környezeti protektív faktorokkal egybeesik, egyéni szempontból viszont egy/vagy több személyiségjegyet feltételez, ami az egyént a nehézségekkel történő megküzdésre alkalmassá teszi.”¹³

De mi lehet az, ami a bűnözéstől megvéd? Ki az, aki a reziliencia képességével bír? De elsősorban azt firtatjuk ehelyütt, hogy mit tekinthetünk protektív faktornak? Unruh és társai fiatalokú elkövetőket kérdeztek arról, hogy életükben mi jelenthetett volna védelmet a bűnelkövetővé válás ellen. Az önbevallásos vizsgálatban a fiatalok kiemelték azt, hogy ha megkapták volna a család érzelmi támaszát, biztatását; találtak volna egy pozitív, decens baráti kört, és támogató és konstruktív programokat biztosító iskolát – ami alkalmat és lehetőséget biztosít arra, hogy a konszolidált barátokkal, iskolatársakkal találkozzanak –, nagyobb eséllyel kerültek volna el a deviánsviselkedést. A tinédzserek a közösség fontosságát is hangsúlyozták, és – a sportklubokon kívül – a *vallási közösséget* nevesítették, mint olyat, ami értelmes alternatívája lehetett volna a lehúzó, kártékony baráti társaságokkal, bandázással, gengyekkel szemben.¹⁴ Látható, hogy még a fiatal bűnelkövetők által adott felsorolásban is megjelenik a *vallásosság*, a *vallási közösség* mint lehetséges védőfaktor. A kérdés az, hogy a vallásosság csak közösségei által vagy más módon is nyújthat-e támaszt a bajban lévő embereknek.

A vallásosság mint protektív faktor

A vallásosságnak több egymással szorosan összefüggő és összekapcsolódó szegmense van. Nehezen mondható az, hogy a vallásosság önmagában attól hatékony, hogy közösségi

¹² Brigges, Michele Kielty; Akos, P. Patrick et al: Assessing and Promoting Spiritual Wellness as a Protective Factor in Secondary Schools. Counseling and Values, April, 2011.: im. 2. oldal

¹³Greene pontosítása szerint pedig a reziliencia olyan készség, ami magában foglalja a személyiség megerősítését, illetőleg az én védelmét. Brigges, Michele Kielty; Akos, Patrick et al: Assessing and Promoting Spiritual Wellness as a Protective Factor in Secondary Schools. Counseling and Values, April, 2011., 3. oldal

¹⁴Unruh, Deanne, és Povenmire-Kirk, Tiana, Yamamoto, Scott: Percieved Barriers and Protective Factors of Juvenile Offenders on Their Developmental Pathway to Adulthood, Journal of Correctional Education, September, 2009. 14-15. oldal

szerepet tölt be, ahogyan az is, hogy pusztán az ima ereje vagy a közös áhítatban rejlik a lényege. Az egyes tényezők, vetületek, a különböző megnyilvánulási formák (ima, templomba járás) egymást kölcsönösen erősítve, körkörös módon egymásra hatva tudnak valódi értéket képviselni. A tényezőkre bontás, illetőleg a szegmensek csoportosítása a tudomány analizáló kényszeréből fakad.

1. A vallásosság *közösségi aspektusában* azáltal képes hatást gyakorolni, hogy intézményi keretrendszerében kötődést, elkötelezettséget, értelmes/tartalmas programokban való részvételt biztosít. Ezeket a funkciókat önmagukban azonban más intézmények (iskolák, gyermekvédelmi intézmények, sportklubok stb.) is tudnák biztosítani, a vallásosság azonban a hitek, hitelvek közös rendszere által tud hozzáadott értéket képviselni. A vallásosságnak a közösségi vetületei megfelelnek a szociális kontroll elmélete által megfogalmazott tényezőknek.
2. A vallásosságnak a spirituális, lélektani vetülete *közvetett módon* kaphat szerepet a bűnelkövetés csökkentésében. A spiritualitás elsődlegesen a betegségekre, köztük a lelki megbetegedésekre hat: közvetlenül hat(hat) a depresszióra, ami viszont pozitívan korrelál az önkárosító magatartásokkal, leggyakrabban a szerfogyasztással. A szerfogyasztás és a bűnelkövetés közötti összefüggést a kriminológiai kutatások igazolták. A kriminológiában a vallásosságnak a spirituális vetülete mint *közvetett protektív faktor*, vagyis mint a reziliencia egyik eleme jelenik meg.
3. A vallásosság azonban a személyiség egészére is képes hatást gyakorolni. A vallásosságot és a személyiség-lélektani tudást összekapcsolva, kiviláglik, hogy a vallásosság egy megtérítési élménynél, vagy annak fokozatos fejlődésével elérheti azt a szintet, amelyben a személyiség kiteljesedik, és értékrendbeli/érzelmi stabilitása miatt elképzelhetetlenné válik a deviáns magatartások tanúsítása. A vallásosság 'működése' többlépcsős, közvetett hatásként értelmezhető, amelyben a protektív tényező a vallásos megtérés maga és a vallásos érzület, értékfelfogás és életszemlélet kiérlelt, fejlett szintje. A vallásosság ehelyütt *morális/etikai* arcát mutatja meg.

A vallási közösségek szerepe

A vallásosságnak egyik potenciális ereje a közösségiségében van. Azonban a vallásos csoportok, az egyházak közösségi erejét is több elméleti keretben, több nézőpontból elemezték a kutatások.

Fentebb utaltunk már Hirschi szociális kontroll elméletére, amely szerint az egyházaknak és vallási közösségeknek evidens szerepe lehet a bűnmegelőzésben, minthogy a vallás érzelmi kötődést, elköteleződést és aktív közösségi részvételt biztosíthat; illetőleg alkalmas lehet arra, hogy pozitív és konstruktív hit- és eszmerendszert nyújtson. Hirschi és Stark eredeti vizsgálata azonban nem igazolta a vallásosság preventív hatását bűnelkövetésben.¹⁵

A vizsgálat, amely közvetlenül igazolni tudta a vallásosság relevanciáját a szociális kontroll teória kontextusában egy speciális, többé-kevésbé zárt közösségben zajlott. Ryan, Testa és Zhai afrikai amerikai, gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok között ellenőrizték azt, hogy a vallási közösséghez tartozás – az elköteleződés, az érzelmi kötődés, a részvétel által – negatívan korrelál a bűnelkövetéssel ebben az egyedi jellegzetességgel bíró közösségben.¹⁶ Ugyanezt az eredményt hozta az az országosan reprezentatív minta (USA), amely az afrikai amerikai fiúk szerhasználatát és vallásosságának összefüggéseit mérte.¹⁷

Ji és társai a vallásos közösségeket – Hirschiék alaptéziseire hagyatkozva, de az eredetnél részletesebb szempontok alapján – elemezték.¹⁸ Jiék az egyes tényezőket külön bontották, és arra voltak kíváncsiak, hogy egy vallási közösség miben és hogyan működik másképp, mint minden más, értéksemleges közösség. A vallás integratív mechanizmusként működik, ami fenntartja a társadalmi rendet, támogatja (biztosítja) a hierarchiát, és elősegíti a hagyományos értékek és normák működését. Azok tehát, akik kapcsolatban állnak az egyházzal és vallásosként határozzák meg magukat, az erkölcsi modellt (a normákat és viselkedésformákat) a vallási közösségből merítik; és ezek a vallásos Igék (normák és értékek) azok, amelyek visszatartják az egyént az önpusztító magatartástól, kiváltképpen azért, mert a test Isten temploma, így annak mérgezése, károsítása az Úr elleni véték. Mindemellett a keresztény tanítások magva a szeretet és a megbocsátás, így a mások elleni gyűlölet és erőszak is bűnnek számít. Az egyházak (közösségek) speciális tartalmukkal együtt képviselnek hozzáadott értéket, hiszen így tudják a racionális elköteleződés-részvétel elemeket érzelmi kötődéssel (attachment) és a közös hit-, értékrenddel (beliefs) megerősíteni. Ji és társainak elemzése azt

¹⁵ Ji, Chang-Ho C.; Perry, Tonya et al.: Considering Personal Religiosity in Adolescent Delinquency: The Role of Depression, Suicidal Ideation, and Church Guideline, *Journal of Psychology and Christianity*, Spring 2011

¹⁶ Ryan, Joseph P., Testa, Mark, F., Zhai, Fuhua: African American Male sin Foster Care and Risk of Delinquency: The Value of Social Bonds and Permanence, *In Child Welfare*, January 1, 2008. 4. oldal

¹⁷ Hodge, David R., Marsiglia, Flavio F., Nieri, Tanya: Religion and Substance Use among Youths of Mexican Heritage: A Social Capital Perspective; *Social Work Research*, September, 2011.

¹⁸ Ji, Chang-Ho C.; Perry, Tonya et al.: 7. oldal

igazolta, hogy az egyházak iránymutató és érték-meghatározó szerepe a depressziós hajlamot csökkentették, valamint az Istenhez való vertikális viszony megalapozza a vallási tételek tekintélyét, és távol tartja az egyént a destruktív magatartásoktól.

Hogde-ék bár szintén a közösség szerepét domborították ki, azonban a hangsúlyt ¹⁹ – Putnam, Xu és Bartkowski elméletére hivatkozva – mint a *szociális tőke* elemére helyezték. A szociális tőke fogalmából három aspektust emeltek ki: a normák, a hálózatok és a vallásos beágyazottságnak, a közösségi létnek bizalomerősítő funkcióját. A vallásos *normák* tilalmazzák a szerhasználatot, erősítik az önkontrollt, felkínálják Isten segítségét a kritikus, stresszes időszakokban, és Istent mint 'tekintély-személyen' keresztül a tekintélytisztelet megszilárdítására is lehetőség nyílik, ami a 'földi', társadalmi autoritások elfogadását, akceptálását is segíti. A *vallásos hálózatok (közösségek)* lehetőséget biztosítanak arra, hogy az egyén felnőtt modell személyt találjon, illetve olyan korcsoportos társaságot, akikkel konstruktív (proszociális) tevékenységeket végezhet. A bizalom pedig a hitre és vallási normákra (is) vonatkozik, ami hatást gyakorol (körkörös módon) a vallási közösség tagjaiba vetett és közösség által képviselt normák iránt táplált bizalomra is.

Vizsgálatukban – amiben latin-amerikai fiúk szerfogyasztási szokásait és a vallásosság közösségi aspektusának összefüggéseit elemezték – arra a megállapításra jutottak, hogy a vallásgyakorlás, templomba járás határozottan csökkentette a szerhasználatot (marihuána, szipuzás) s az aktív közösségi részvétel, a vallásos aktivitás az antiszociális magatartásokat – an block – markánsan csökkentették. ²⁰

Levin metaanalízise a közösség hatását nem szedte elemeire, azonban a 212 tanulmány alapján igazolta, hogy a vallásgyakorlók és a közösségbe járók között alacsonyabb volt a dohányzók, az alkoholt rendszeresen fogyasztók, és kisebb az alkalmi szexuális kapcsolatot létesítők aránya is. ²¹

A vallás és az egyén

¹⁹ Hodge, David R., Marsiglia, Flavio F., Nieri, Tanya: Religion and Substance Use among Youths of Mexican Heritage: A Social Capital Perspective; Social Work Research, September, 2011. 5. oldal

²⁰ Ugyanakkor a szerzők azt is hozzátették, hogy a vallásos közösségek/egyházi csoportok (akár egyházi iskolák) tevékenysége nem szükségszerűen proszociális program, előfordulhat ugyanis ezeken a helyeken is - a tiltás ellenére – szerhasználat; de főszabály szerint a közösségi részvétel mégiscsak devianciacsökkentő.

²¹ J. S Levin: Religion and spirituality in medicine. JAMA, 1997. , Sep.3, 792-793.

A vallásosságnak csak az egyik, de nem kizárólagos eleme a vallási közösség: az egyénre hathat a vallás döntően spirituális tartalomként. A spiritualitás egyes szegmenseinek különválasztása azonban még nehezebb, hiszen a lélektani krízisek, illetve az arra adandó – és a vallásosság, a hit által adott – válaszok alig-alig elemezhetők egymástól függetlenül. A vallásosság, spiritualitás azonban közvetett módon, bizonyítottan hatást gyakorol a bűnelkövetésre. Alább aszerint rendszerezzük az egyes vizsgálati eredményeket, hogy a vallásosság *melyik életterület/krízis* megoldására (depresszió, önpusztítás stb.), milyen *tartalmak* mentén (életcélok megfogalmazása, fásultság feloldása, értéktételezés), milyen *eszközök* (imádság stb.) jöhet számításba.

A spiritualitás elkötelezettség és az életminőség között összefüggést számos kutatás vizsgálta, és pozitív korreláció igazolódott több ponton is. Ezt igazolja az is, hogy „[M]ár az Egészségügyi Világszervezet (WHO) életminőség meghatározásában is szerepel a spiritualitás dimenziója.”²² A döntően amerikai vizsgálatok mind a mentális, mind a fizikai egészség és a spirituális közti összefüggést alátámasztották. „Moller és Riemann a spiritualitás és az egzisztenciális jóllét kapcsolatáról írott cikkükben kifejtik, hogy a nehéz élethelyzetekkel vagy súlyos betegségekkel való megküzdésben a spiritualitás egészen más minőséget jelent.”²³ Elemzésünk szempontjából azonban a lelki egészség a releváns,²⁴ leginkább pedig a depresszió tekinthető fontosnak, minthogy ez az a mentális betegség, ami tinédzserkorban jelentősen hozzájárulhat az önpusztító magatartások kialakulásához.²⁵

A legtöbb vizsgálat éppen ezért a spirituális elkötelezettség és depresszió közti negatív összefüggést vizsgálta,²⁶ ezek azonban a vallásosságnak más-más elemét emelték ki. Maltby, Lewis és Day vizsgálatai arra irányultak, hogy az extrinsik- instrinsik vallásosság és az ún.

²² Perczel Forintos Dóra: Az imádkozás lélektani (gyógyító) hatása. In: Lélektan és spiritualitás. Sapientia Füzetek. Vigilia Kiadó, Budapest, 2005. 17. oldal

²³ Perczel Forintos D. im. 22. oldal

²⁴ Kutatásokat végeztek rákbetegség megelőzéséről – döntően az afrikai amerikai populációban – amiből kiderült, hogy azok az afrikai amerikaiak, akiknek mélyebb a vallási és spirituális elkötelezettségük, döntően nagyobb gondot fordítanak a betegségmegelőzésre. Kurita és társai kutatásai pedig azt igazolták, hogy a spiritualitásnak elsődlegesen időskorban van szerepe, amikor akár a szív-és érrendszeri betegségekkel küzdők állapotában is javulást mutatott a spiritualitás gyakorlása. Singh, Darpan Kaur; Ajinkya, Shaanak: Spirituality and Religion in Modern Medicine Indian Journal of Psychological Medicine, October-December 2012. 12. oldal

²⁵ Shah és kutatótársainak elemzése értelmében a spiritualitás még az olyan súlyos mentális betegség, mint a skizofrénia kezelésében is relevánsnak bizonyult, természetesen a gyógyszerek szedése mellett. Singh, Darpan Kaur; Ajinkya, Shaanak: Spirituality and Religion in Modern Medicine Indian Journal of Psychological Medicine, October-December 2012.

²⁶ John Maltby-Liza Day: Depressive symptoms and religious orientation: examining the relationship between religiosity and depression within the context of other correlates of depression, Personality and Individual Differences, Pergamon, 1999. , 17. oldal

kereső (quest) hit valamint a depresszió kapcsolatát elemezzék. Ez a tipizálás eredetileg Gordon Allport nevéhez fűződik, ő azonban még a quest fogalmát nem használta.²⁷ Szerinte a vallás intrinsik típusa belső motivációkon, őszinteségen alapul, és a vallásos hit szerinti életvezetést jelenti, függetlenül ezek következményeitől. A 'külső vallásosság' pedig a környezet által motivált és a társadalmi státusz, a biztonság és a szociabilitás megszerzésének eszköze.²⁸ A különbség a két típus között érdemi,²⁹ hiszen különböző személyiségtypusokat feltételez.³⁰ A vizsgálatok megállapították, hogy a külső-belső vallásosság is pozitívan hatott a megbetegedésre – bár más-más irányból, de konstruktív eszköznek bizonyultak – az ún. quest vallásosság viszont nem jelentett sem elköteleződést, sem pedig megoldást.³¹

Egyes vizsgálatok azonban a személyes, individuális vallásosságnak *tartalmi aspektusaira* is rákérdeztek. Ebben a körben kiderült, hogy az egyik legfontosabb tényező az, hogy értelmet ad az életnek. Wright és Frost szerint a belső vallásosság azáltal csökkenti a depressziós megbetegedéseket, hogy célokat tételez. Hindham, Hooper és Hudson szerint a vallásos elképzelések a kamaszok reménytelenségét, céltalanságát csökkentette, ami közvetetten hozzájárult az önpusztító és agresszív magatartásformák redukálásához.³² Salsman és Carlson kutatásainak értelmében pedig az védi a fiatalokat a depressziótól, hogy Isten – mint személyes entitás – kerül a fókuszba, elvonva a tisztán egoista késztetésekről a figyelmet.

Speciális tartalmat tártak fel azok a vizsgálatok is, amelyek szerint a spirituális életfelfogás és a spirituális támogatottság pozitívan korrelált (elsősorban afrikai amerikai) fiatalok önbizalmával. Ellison állítása szerint ez az önbizalom növekedés, az én-megerősítése – ami Greene szerint az egyik attribútuma a rezilienciának – akár közösségi megerősítés nélkül, vagyis pusztán a hit által is bekövetkezhet. Az önbizalom növekedése alkalmassá teszi az

²⁷ Niko Tiliopoulos, Annamieke P. Bikker, Anthony P.M. Coxon, Philip K. Hawkin: The means and ends of religiosity: A fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions, ScienceDirect, Personality and Individual Differences 42, (2007), 1609-1620.

²⁸ Kovács László: A vallásosság hatása a serdülők kábítószer-fogyasztására, Szociológiai Szemle, 2007/1-2.

²⁹ A hármas felosztás validitását – valamint a Maltby és Day által felépített 'quest-kérdőívet' Annick Shaw és Stephen Joseph is ellenőrizte, több kérdéssel fejlesztve az eredeti modellt. im. 1427. oldal

³⁰ Allport a vallásosság kérdését elsörendűen az előítéletek szempontjából elemezte, és modellje szerint az eltérő típusú vallásosság pszichológiai relevanciát mutat, és különböző személyiségjegyekkel, magatartásformákkal jár együtt. Gordon W. Allport: Az előítélet, Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 620. oldal

³¹ J. Maltby- C.A. Lewis-L. Day: Religious orientation and psychological well being. The frequency of personal. British Journal of Health Psychology, 1999. Vol. 4, 363-378.

³² Ji, Chang-Ho C.; Perry, Tonya et al.: im. 4. oldal

egyént arra, hogy nagyobb erővel álljon ellen az őt körülvevő kísértéseknek, ami a vizsgálati eredmények tanúsága szerint is, csökkentette a deviáns magatartásokat.³³

Az imádság egyedi *megnyilvánulási formája* a vallás gyakorlásának, ami, ha a vallásosság típusokat értelmezzük leginkább a *vertikális hit* csoportosításában helyezhető el, minthogy az Istennel való közvetlen és elsődleges kommunikációt jelenti. A kutatások szinte egységesen alátámasztották azt, hogy az imádságnak mind a lelki egészségben, mind a problémákkal való megküzdésben kiemelkedően fontos szerepe van. Poloma és Pendleton szerint az imádság növeli az egyén elégedettségét és boldogságszintjét, és ezáltal csökkenti a rendszeresen imádkozók körében a fásultak, céltalanok arányát. Rasic-ék ugyanezekről számoltak be: ők azonban depresszió mellett a szorongásos megbetegedések, az öngyilkossági kísérletek száma közti összefüggést elemezték, ahol szintén markáns negatív korreláció rajzolódott ki. Levin tapasztalatai alapján pedig az imádság azért fontos, mert a gyakoribb imádkozás kevesebb nyugtalansággal, elégedetlenséggel és feszültséggel jár együtt. A pozitív érzelmek (lelki nyugalom, békesség, remény, optimizmus, bizakodás) élettanilag feszültségmentes állapotot hoznak létre, védelmet nyújtanak a betegségek ellen.”³⁴

A teljesség kedvéért azonban megjegyzendő, hogy a „helytelenül értelmezett vallásosság (például szigorúan büntető istenkép) azonban felerősítheti a szorongásokat és mélyítheti a depressziót.”³⁵

Kriminológiai szempontból érdemes vizsgálni a szerhasználat és a vallásosság összefüggéseit. McFadden és társai szerint a dohányzás csökkent a spirituális nézetek növekedésével párhuzamosan.³⁶ Hasonló eredményeket kapott Benson és Donahue is³⁷. Dana Bain az alkoholfogyasztás, alkoholizmus és a spiritualitás között fennálló negatív kapcsolatot elemezte,³⁸ Cochran&Akers, valamint Middleton és Putney kutatásainak értelmében a

³³ Hodge, David, R. Cardenas, Paul, Montoya, Harry: Substance Use: Spirituality and Religious Participation as Protective Factors among Rural Youths, Social Work Research, 2001. September, 5. oldal

³⁴ Perczel Forintos Dóra: uo. 25. oldal

³⁵ Perczel Forintos D. 27. oldal

³⁶ Singh, Darpan Kaur; Ajinkya, Shaunak: Spirituality and Religion in Modern Medicine Indian Journal of Psychological Medicine, October-December 2012.

³⁷ Hodge, David R.; Cardenas, Paul et al.: Substance Use: Spirituality and Religious Participation as Protective Factors among Rural Youths, Social Work Research, September 2001. 1. oldal

³⁸ Dana Bain: Awareness Creates Opportunity: A narrative study of resilience in adult children of alcoholics, A Thesis Submitted to the Collger of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Education in the Department of Educational Psychology and Special Education University of Saskatchewan, Saskatoon, May, 2011.

vallásosság mindegyik szer használatát – az alkohol, a dohányzás és az illegális drogok fogyasztását is – csökkentették.³⁹ Jeynes, Hadaway és társai, valamint Crowyn és Brenda a vallásosság és a droghasználat negatív korrelációját elemezték: eredményeik értelmében a vallásos aktivitás eredményeik visszatart a szerhasználatától.⁴⁰

Jiék kutatása azt is igazolta, hogy belső vallásosság, doktrinális ortodoxia, vertikális hit a szerfogyasztást; a horizontális hit pedig a bűnelkövetési hajlandóságot csökkentik. Az elemzésből megállapítható volt, hogy a depressziós készítmények csökkentésében 6%-ot képviseltek a vallási tényezők, 16%-ot az öngyilkossági kísérletek csökkenésében, 21%-et pedig a drogtól és populáris kultúrától való távolmaradásban.”⁴¹

Összességében megállapítható, hogy a vallásosság spirituális dimenziója közvetetten hat a bűnelkövetésre: a depresszió csökkentése, illetőleg a szerhasználattól való távolmaradás által, de ez a hatás mégsem tekinthető elhanyagolhatónak.”⁴²

A vallásosság mint a morális fejlődés komponense

A vallásosságnak a morális oldala az egyik legmeghatározóbb oldala a bűnelkövetés szempontjából. Az ember, aki erkölcsi normákkal tisztában van, és annak megfelelően él, távol marad a devianciától, a bűnözéstől. Azonban az erkölcsi ismeretek beépülése, az értékek internalizálása komplex és hosszadalmas folyamat.

Fentebb történt már utalás arra, hogy a vallásosság és a személyiségfejlődés közötti összefüggés fontos tényező a bűnelkövetéstől távolmaradás szempontjából. Az Allport-féle intrinszik vallásosság azt feltételezi, hogy az egyén nem másoknak akar megfelelni, nem

³⁹ Li, Spencer D.: The Religious Context of Parenting, Family Processes, and Alcohol Use in Early Adolescence, | Journal of Drug Issues, Fall 2011, 2. oldal

⁴⁰ Hadaway, Elifson és Peterson szintén az alkohol- és drogfogyasztás csökkenése mellett érveltek. Corwyn and Benda a keménydrogok és a személyes vallásosság közti negatív korreláció szerepét emelték ki. Hodge és társai pedig azt erősítették meg, hogy latin-amerikai fiúk körében a vallásosság csökkentheti az illegális szerek használatát. Ji, Chang-Ho C.; Perry, Tonya et al.: Considering Personal Religiosity in Adolescent Delinquency: The Role of Depression, Suicidal Ideation, and Church Guideline, Journal of Psychology and Christianity, Spring 2011, 8. oldal

⁴¹ Ji, C. uo. 8. oldal

⁴² Ji, C. uo. 19. oldal

másokat tekint mércének életében, döntéseiben; nem a körülményeinek a foglya, ezért nem külső befolyása cselekszik, hanem, mert belülről jövő, következetes és koherens értékrendje van. A személyiségnek ez a fajta teljessége szinte – ab ovo – távol tartja az egyént az elhajlástól, a depressziótól, bűnözéstől. A külső-belső vallásosság dichotómiája azonban nem elegendő ahhoz, hogy a vallásos érettséget és a moralitás közti kapcsolatot teljes egészében átláthassuk. Ahhoz egy átfogóbb, komplexebb teóriára van szükség, és ebben nyújt segítséget – a Piaget-ra és Kohlbergre is hagyatkozó – Fowler-féle modell.

Mielőtt ezt vázolom, utalni kell a vallásosság és depresszió közti összefüggésnek egy fentebb nem ismertetett aspektusára. A vizsgálatok döntően azt mutatták meg, hogy a depressziós életfelfogás, a tinédzser céltalansága vezet ez az öndestrukcióhoz. A depresszió azonban nemcsak akképpen hat a szerhasználatra és a deviáns magatartások növekedésére, hogy a krízishelyzetet önpusztító magatartásokká transzformálhatja, hanem – Kohlberg szerint – egy bonyolultabb lélektani folyamat által is. „A lelki betegségek és a morális fejlettség összefügg egymással. Kohlberg kutatásait folytatva Szentmártoni mutatta ki, hogy a depresszióra hajlamos személyek morális színvonala fejletlenebb, mint a kontrollcsoporté. A lelki szenvedés ezen 'ősibb', fejletlenebb állapotában a szabad cselekvés lehetősége korlátozott.”⁴³

Ahhoz, hogy az egyén valóban 'szabad' legyen döntéseiben – és nem saját lelkének, torzulásainak foglya, morális felfogása belülről jövő, értékrendje internalizált legyen, a vallásosságnak is el kell érni egy érettségi szintet. Hazánkban Siba Balázs⁴⁴ foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a vallásosság nemcsak horizontális értelmében, hanem vertikálisan is tagolt. A vallásosságnak ugyanis csakúgy, mint a személyiségfejlődésnek van egy modellezhető fejlődési íve, ami összekapcsolódik az egyén erkölcsi fejlettségével is, és szükségszerűen hatást is gyakorol egyik a másikra.⁴⁵

Siba alaptéziseit elsősorban Erikson állításaira alapozza. Felfogásában az életkor előre haladtával a személyiség változik, kríziseken megy keresztül. A krízisek alakítják az identitást, ezen belül a vallásosság tartalmát is, aminek következtében más-más tartalmat

⁴³ Tringer László: Büntudat és bűn-tudat. In: Lélektan és spiritualitás, Sapientia Füzetek 5. 76. oldal

⁴⁴ Siba Balázs: Isten és élettörténet, A naratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége, Budapest, 2008.

⁴⁵ Elsősorban Piaget kognitív fejlődési elméletére és a Kohlberg-féle erkölcsi modell szintézisére alapozta modelljét, bevonva Oser és Fowler globális koncepcióit a vallás értelmezésébe.

mutat fel egy kisgyermek vallásossága, mint egy kamaszé vagy egy felnőtt emberé.⁴⁶ Fowler felállított egy hatlépcsős modellt, amelyben a vallásos érettséget életkori fejlettséggel is összeköti. Tétéleinek értelmében a nulladik szakaszban (1-2 éves életkor) a gyermek hite differenciálatlan, hite nem oszlik elemekre, világlátása egynemű és a közvetlen környezetre koncentrál. Itt jelenik meg az ösbizalom kialakulásának lehetősége. A gyerek intuitív-projektív hite 2-6 éves kora között jellemző, amikor is a kisgyermek már képes magát kifejezni, de gondolkodásmódja egocentrikus. A jellemzően 12 éves korig tartó *mitikus-literális* hit szintjén a gyermek már képes önálló gondolkodásra, alapvető és konkrét műveletek elvégzésére, azonban az absztrakt gondolkodásra még nem. Ebben a fejlődési szakban a fiatal Istent emberi képmásra alkotja meg, és a büntető-jutalmazó dichotómiájában helyezi el a saját cselekedeteit és Isten viszonyát.

A *szintetikus-konvencionális* szinten jelenik meg az absztrakció képessége, ahogyan – bizonyos szintű – önreflexió is. A Világ teljesebbé válik a serdülőkorát élő számára, és értékrendjében lecsapódnak bizonyos külvilági élmények is, amelyek azonban elsősorban közvetlen környezetéhez kötődnek. Fowler szerint a '*tinédzser*' (illetve az ezen a hitszinten létező egyén) a hitet mint készen kapott rendszert szemléli, nem képes annak analitikus felbontására, újraértelmezésére, attitűdje jellemzően reflexív-emocionális.

Az *individuális reflexív* hitbeállítódás már egy magas szintű intellektuális absztrakciót feltételez, egyebekben azt, hogy az ember értékrendjét ne mint készen kapottat kezelje, hanem maga vizsgálja fölül a másoktól kapott élményeket, impulzusokat, attitűdöket. Az individuális-reflexív gondolkodó (és hívő) már csak a saját maga által megélt és lelkileg/szellemileg megharcolt értékeket (hittételeket) vallja magáénak. Fowler tipizálásában a hit (vallásosság) legmagasabb szintje a *második naivitás* kora, az ún. konjunktív hit szakasza. Ekkor kezdi 'összerakni a képet', rádöbben önnön kicsinységére, az emberi lét paradox voltára, valamint arra, hogy a világ teljessége mégiscsak éppen ebben a paradoxonban gyökeredzik. A *második naivitás* az Istenhez való személyes, és valós megtérés, amely személyes kapcsolatot indukál a transzcendenssel, azonban nem az automatizmus és az (elsődleges) naivitás állapotában (és abból kifolyólag), hanem érett, önálló és szublimált módon. A végső – azonban vélhetően a legtöbb ember számára

⁴⁶ Siba Balázs: im. 43. oldal

elérhetetlen – hitszint az univerzáló hit, amely mintegy fölülről, egészben és összefüggéseiben képes szemlélni életét, és képes a feltétlen szeretetre és elfogadásra.⁴⁷

Látható, hogy a vallásosság fejlődése és az erkölcsi kérdések megítélése egymással párhuzamosan változik. Szinkronban a Kohlberg-féle erkölcsi fejlődés modelljével, az egyén vallásossága is fokozatosan – az életkor előrehaladtával vagy esetleg katartikus élmények nyomán – érheti el azt a szintet, amelyben a szabályok betartását már nem a büntetéstől való félelem, a külső elvárás, a kilátásba helyezett szankció működteti. A vallásosságnak azonban az ún. második naivitás szintje, és legfőképpen az univerzáló hit csakúgy kevesek sajátja, mint a Kohlberg-i klasszifikációban a posztkonvencionális erkölcsi szint. Ennek ellenére az Amerikai Egyesült Államokban a Fowler-i és Kohlberg-i gondolatmenetre bűnmegelőzési, bűnelkövető kezelési, börtönprogramot építkeznek.

Az ún. Life Learning Program lényege az, hogy a sikeres és békés élethez szükséges képességeket úgy tanítsa meg, hogy azokat a vallásosság és a vallás értékvilágában helyezze el. Célokat tételezzen, erkölcsi paradigmákat tanítson. Természetesen nehéz ezekben a programokban elhatárolni azt, hogy a vallásos vagy az értékrendi/morális dimenziói által válnak sikeressé, azonban az előnyük az, hogy egyszerre tanít felelősségre, világít rá a konfliktusok kognitív megoldásaira, tanít meg a 'jó és a rossz' közti különbségtételre. Teszi mindezt úgy, hogy egyszerre ad vallásos hitet és immanensen erkölcsi tartalmat; és a tartalmakhoz olyan hiteles vallási közösséget biztosít, ami hosszú távra is lehet viszonyítási pont vagy akár konkrét segítség.⁴⁸

Összegzés

A tanulmányban igazoltuk, hogy a vallásosság a zsidó-keresztény kultúrában még napjaink szekularizált társadalmában is számos olyan aspektussal rendelkezik, ami közvetve pozitív hatást gyakorolhat az emberek magatartására. A vallásosság hathat közösségei által, amelyek elköteleződést, kötődést és konstruktív programokat tudnak biztosítani. A vallási közösség

⁴⁷ Siba Balázs: Isten és élettörténet, A naratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége, Budapest, 2008.

⁴⁸ Swanson, Karen: Faith and Moral Development: A Case Study of a Jail Faith-Based Correctional Education Program, Journal of Correctional Education, 2009. December, 10. oldal

bizalomforrás, tekintélyforrás, viszonyítási pont és szeretetteljes, védő-óvó közeg lehet. A vallásosság érzelmi támaszt nyújt(hat): az imádság, Istenhez fordulás, a megbocsátás és szeretetbe vetett hit által; és így segíthet a betegségek, a lelki krízisek, depresszió gyógyításában. A vallásosság közvetett módon visszatartja az elhajlástól, a büntől: mások és önmagunk bántásától. A legfőbb erénye posztmodern társadalmunk értékbizonytalanságában az, hogy – közösségein keresztül vagy akár egyéni módon is – stabil értékrendet, fogódzót biztosíthat, egy teljes hitvilágot, amiben válaszok vannak a hétköznapi kérdésekre csakúgy, mint az élet végső problémáira.

Tudjuk, hogy a vallás és a vallásosság nem jelenthet mindenre és mindenki számára megoldást. Nyilvánvaló, hogy a vallásosság nem lehet mindenki számára vonzó, mert értékrendjüktől, életüktől, felfogásuktól a vallásosság nagyon távol van. Azonban éppen azoknak, akiknek az életében több bizonytalanság, mint a bizonyosság, több a kérdés, mint a válasz, a vallás vigasz lehet és stabil támasz; olyan vigasz és támasz, ami a szeretet, megbocsátás és irgalom ígéretével, akár a büntől is távol tarthat.

Irodalomjegyzék

Gordon W. Allport: Az előítélet, Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 620. oldal

Dana Bain: Awareness Creates Opportunity: A narrative study of resilience in adult children of alcoholics, A Thesis Submitted to the College of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Education in the Department of Educational Psychology and Special Education University of Saskatchewan, Saskatoon, May, 2011.

Briggs, Michele Kielty; Akos, P. Patrick et al: Assessing and Promoting Spiritual Wellness as a Protective Factor in Secondary Schools. Counseling and Values, April, 2011.

Erdő Péter: A bűn és a bűncselekmény. Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében. Belügyi Szemle, 2010/6. 58. szám

Hodge, David R., Marsiglia, Flavio F., Nieri, Tanya: Religion and Substance Use among Youths of Mexican Heritage: A Social Capital Perspective; Social Work Research, September, 2011.

Ji, Chang-Ho C.; Perry, Tonya et al.: Considering Personal Religiosity in Adolescent Delinquency: The Role of Depression, Suicidal Ideation, and Church Guideline, Journal of Psychology and Christianity, Spring 2011.

Kovács László: A vallásosság hatása a serdülők kábítószer-fogyasztására, Szociológiai Szemle, 2007/1-2.

J. S Levin: Religion and spirituality in medicine. JAMA, 1997. , Sep.3, 792-793.

Li, Spencer D.: The Religious Context of Parenting, Family Processes, and Alcohol Use in Early Adolescence, Journal of Drug Issues, Fall 2011.

J. Maltby- C.A. Lewis-L. Day: Religious orientation and psychological well being. The frequency of personal. British Journal of Health Psychology, 1999. Vol. 4, 363-378.

Nemeshegyi Péter: Bűn, büntudat, bűnbánat. Vigília, 2002/3.

John Maltby-Liza Day: Depressive symptoms and religious orientation: examining the relationship between religiosity and depression within the context of other correlates of depression, Personality and Individual Differences, Pergamon, 1999.

Perczel Forintos Dóra: Az imádkozás lélektani (gyógyító) hatása. In: Lélektan és spiritualitás. Sapientia Füzetek. Vigília Kiadó, Budapest, 2005.

Ryan, Joseph P., Testa, Mark, F., Zhai, Fuhua: African American Male sin Foster Care and Risk of Delinquency: The Value of Social Bonds and Permanence, In Child Welfare, January 1, 2008.

Sárik Eszter: A vallás és bűnmegelőzés kérdései a posztmodern tükrében, Belügyi Szemle, 2011/1. szám.

Siba Balázs: Isten és élettörténet, A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége, Budapest, 2008.

Simoes, Celeste; Matos, Margarida G. et al: Juvenile Delinquency: Analysis of Risk and Protective Factors Using Quantitive and Qualitative Methods; Cignitie, Creier, Comportament, December, 2008.

Singh, Darpan Kaur; Ajinkya, Shaunak: Spirituality and Religion in Modern Medicine Indian Journal of Psychological Medicine, October-December 2012.

Niko Tiliopoulos, Annamieke P. Bikker, Anthony P.M. Coxon, Philip K. Hawkin: The means and ends of religiosity: A fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions, ScienceDirect, Personality and Individual Differences 42, (2007), 1609-1620.

Tringer László: Büntudat és bűn-tudat. In: Lélektan és spiritualitás, Sapientia Füzetek 5. 76. oldal

Unruh, Deanne, és Povenmire-Kirk, Tiana, Yamamoto, Scott: Percieved Barriers and Protective Factors of Juvenile Offenders on Their Developmental Pathway to Adulthood, Journal of Correctional Education, September, 2009.

* A tanulmány megjelent: dr. Vókó György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 53. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2016. 25-43. oldal